

**ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА; ПОРІВНЯЛЬНЕ
ПРАВознавство; ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ**

УДК 343.9:[343.37+343.55](477)“1943/1944” DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.3.1>

Володимир Анатолійович Греченко,

*доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра соціально-гуманітарних дисциплін (завідувач);*

 <https://orcid.org/0000-0002-6046-0178>,
e-mail: grechenko18@gmail.com

**КАДРОВА ПРОБЛЕМА В МІЛІЦІЇ В 1943–1944 РР. ТА ШЛЯХИ
ЇЇ ВИРІШЕННЯ**

Розкрито стан кадрового забезпечення міліції в 1943–1944 рр., виявлено його особливості, пов'язані з перебігом німецько-радянської війни. Ситуація з комплектуванням кадрів у ці роки децю змінилася, якщо порівняти з першим етапом війни. Цей процес став більш керованим і втратив основні елементи хаотичності та ситуативності, властиві початковому періоду війни. Показано, якими шляхами відбувалося комплектування кадрів міліції, недоліки в організації цього процесу, пов'язані як з об'єктивними, так і з суб'єктивними чинниками, зокрема мобілізацією багатьох працівників міліції до лав армії, їхньою загибеллю на фронтах війни, переміщенням з території України у східні райони СРСР, недостатньою кваліфікацією новоприйнятих працівників міліції. Акцентовано увагу на тих організаційних заходах, які проводилися керівництвом НКВС для поліпшення кадрової ситуації в міліції.

Ключові слова: Україна, німецько-радянська війна, 1943–1944 рр., НКВС, міліція, комплектування кадрів.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Безпека громадян нерозривно пов'язана зі станом кадрового забезпечення органів охорони правопорядку. Хто і як буде забезпечувати протидію злочинності, охорону громадського порядку – питання зовсім не риторичне, а суто практичне. Тому комплектування кадрів міліції на всіх етапах її розвитку було актуальним і таким, що потребувало вдосконалення. Не винятком був і період німецько-радянської війни, коли правоохоронним органам довелося діяти в особливих, надзвичайних умовах. Стан кадрового забезпечення за роками в період цієї війни відрізнявся. Одні умови для комплектування

кадрів міліції були в 1941–1942 рр., коли Червона армія відступала, а територія України була окупована, інші – у 1943–1944 рр., коли розгорталася звільнення регіонів республіки і в жовтні 1944 р. воно було завершено. Саме цьому періоду і присвячена наша наукова розвідка.

Стан дослідження проблеми

Певну розробку ця тема знайшла в дисертації Д. Б. Лабоженка [1], де вона висвітлюється в частині одного з підрозділів його дослідження. Деякі аспекти цієї проблеми фрагментарно розглядаються в дисертаціях І. О. Лесь [2], С. А. Саблука [3], О. В. Пристайко [4]. Окремі аспекти кадрової політики в міліції у вказаний період розглядаються в монографії О. М. Бандурки «Від генеральних секретарів до міністрів внутрішніх справ» [5] та науковому виданні «Керівники Харківської міліції/поліції (1918–2021 рр.): історико-правове дослідження» за загальною редакцією В. А. Греченка [6]. Про підготовку кадрів міліції на Харківщині йдеться в роботі В. В. Сокурєнка, О. М. Бандурки та В. А. Греченка [7]. Але всі вищенаведені ґрунтовні дослідження присвячені більш тривалому періоду, ніж заявлено нами, та більш широким проблемам, тому ця тема в них спеціально не вивчається. Отже, вказана проблема є недостатньо дослідженою в історико-правовій літературі.

Мета і завдання дослідження

У цій науковій розвідці ми поставили за *мету* дослідити основні проблеми кадрового забезпечення міліції в 1943–1944 рр.

Поставлена мета конкретизується в таких *завданнях*:

- охарактеризувати стан кадрового забезпечення міліції у вказаний період;
- проаналізувати недоліки в комплектуванні кадрів у ці роки, виявити їхні причини;
- висвітлити основні організаційні заходи, які проводилися керівництвом НКВС для поліпшення кадрової ситуації в міліції.

Наукова новизна дослідження

Уперше комплексно досліджено процес комплектування кадрів міліції у 1943–1944 рр.; уведено до наукового обігу архівні документи за проблемою дослідження, які раніше не були оприлюднені; покращено якісну та кількісну характеристику кадрового складу міліції в 1943–1944 рр.; удосконалено і доповнено питання про організаційну роботу НКВС щодо поліпшення кадрового забезпечення міліції; набуло подальшого розвитку питання про основні чинники, які впливали на стан кадрового забезпечення міліції у вказаний період; набуло подальшого розвитку питання про підвищення кваліфікації працівників міліції в досліджуваний період.

Виклад основного матеріалу

Основною проблемою, яка утруднювала діяльність міліції в 1943–1944 рр., був некомплект кадрів, пов'язаний зі складною воєнною ситуацією на фронті, загибеллю, евакуацією, перебуванням в оточенні, мобілізацією до лав армії багатьох міліціонерів, зокрема керівного складу. Найбільшим був дефіцит кадрів серед оперуповноважених та інспекторів. Значний некомплект органів міліції суттєво впливав на якість її діяльності, особливо в сільській місцевості. Основні напрями роботи міліції в цей час були такими: протидія бандитизму й дезертирству, виявлення ухилаючих від мобілізації, що було масовим явищем, боротьба з мародерами, грабіжниками, крадіями та іншими кримінальними злочинцями, виявлення та притягнення до кримінальної відповідальності спекулянтів і розкрадачів державної власності. Особливістю цієї діяльності було те, що все це відбувалося в умовах війни, змін лінії фронту, переміщенням величезної кількості населення, що істотно ускладнювало управління роботою міліції.

Після звільнення частини території України від німецько-нацистської окупації міліція приступила до роботи в нових умовах мирного часу, тому потрібно було знову перенавчати її особовий склад відповідно до викликів повоєнного часу. Вже у вересні 1943 р. в органах міліції Харкова відбувся огляд досвіду боротьби зі злочинністю на звільнених територіях, а потім такі вказівки-рекомендації щодо прийомів і форм боротьби з новими видами злочинів розроблялися регулярно для навчання в системі службової підготовки.

Із подальшим звільненням території України від загарбників став відчуватися суттєвий недобір кадрів міліції і знову зростає їх плінність, насамперед через евакуацію та реєвакуацію з визволенням території СРСР від окупантів. НКВС СРСР увів додаткові штати управлінської міліції, зокрема був створений дивізіон зовнішньої служби у складі 200 осіб і мотокоманди у складі 60 осіб, а конвойний дивізіон збільшився з 80 до 150 осіб. Штати збільшувалися з одночасною вимогою організувати професійне навчання як у мережі службової підготовки, так і на відповідних курсах.

Одразу після визволення Харкова, у вересні – грудні 1943 р., на посади рядового, адміністративного й оперативного складу в міліцію було прийнято 1088 осіб [1, с. 109]. Далі за період із червня 1944 р. по квітень 1945 р. в органи міліції Харківщини було прийнято 110 осіб начальницького складу, 74 особи оперативного складу, 517 осіб рядового складу та 114 технічних працівників [1, с. 110].

Відповідно до наказу НКВС УРСР «Про скасування посад заступників начальників і командирів з політичної частини в органах НКВС» від 22 грудня 1943 р. кадри, що звільнялися, були направлені

на укомплектування міліції УРСР [1, с. 110]. Однак ані партійні, ані радянські органи не могли заповнити некомплект дільничних уповноважених, оперативного та рядового складу. На 1 березня 1945 р. некомплект працівників міліції по Харкову становив 394 особи, з них 240 – у міських відділеннях, 15-му ДАІ, 10-му міському відділі, 129 – в інших службах¹.

Дефіцит кадрів зумовлювався тим, що внаслідок продовження війни командирські кадри та переважна кількість досвідчених працівників міліції були потрібні на фронті².

Комплектування кадрів міліції в 1943–1944 рр. відбувалося кількома способами. Першим джерелом такого поповнення кадрів було відрядження співробітників міліції з інших регіонів Радянського Союзу. Архівні матеріали свідчать, що, наприклад, упродовж 1944 р. з інших регіонів СРСР прибуло поповнення до органів внутрішніх справ України в кількості 2412 осіб. Другим джерелом комплектування було зарахування до лав міліції місцевих мешканців. Це був найпростіший та найпоширеніший шлях вирішення кадрового питання. Загальна кількість такої категорії прийнятих на службу в тому ж році становила 24 919 осіб. Третім джерелом комплектування кадрів було залучення до лав міліції жінок. Найчастіше їх спрямовували у відомчу міліцію, де служба була відносно легшою і простішою. У вказаному році в органах внутрішніх справ республіки служили близько 7500 жінок³.

Четвертим джерелом поповнення кадрів міліції було залучення до служби партизан. Їхньою перевагою була участь у бойових діях, що означало більшу адаптацію до дій у складних умовах, уміння володіти зброєю. Найбільше їх було прийнято саме з тих регіонів, де партизанських рух був доволі значним. Це переважно західні та центральні області України. Всього до лав міліції із цієї категорії було залучено 4052 особи.

Такі заходи дали можливість реалізувати найактуальніше завдання – сформувати апарати та підрозділи міліції на всіх звільнених територіях республіки. У кінці грудня 1944 р. укомплектованість органів НКВС УРСР становила 75 %, зокрема в міліції – 70,4 %, що в

¹ ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 2. Оп. 7. Спр. 337. Арк. 8.

² Історія ГУМВС України у Львівській області // ВГО «Спілка ветеранів та працівників силових структур України «ЗВИТЯГА» : сайт. URL: <https://zvityaga.org/catalog/layer/istoriya-gumvs-ukrayini-u-lvivskij-oblasti> (дата звернення: 17.06.2023).

³ ЦДАГО України (Центр. держ. архів громад. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1368. Арк. 36.

тих умовах було цілком задовільним результатом. Слід зауважити, що українці у складі міліції становили майже половину (47,8 %), більше третини – росіяни (36,5 %). Доволі високим був і відсоток євреїв, які посідали третє місце у складі кадрів НКВС – 15,4 % [8, с. 72]. Цей відсоток був значно вищим, ніж частка цього народу серед усіх народів, що мешкали в той час на території республіки.

Як і в попередні роки, явно недостатнім був і рівень освіти працівників міліції. Так, у державній міліції спеціальну підготовку здобули лише 7,6 % осіб, військову освіту – 3,1 %, вищу і середню – 10,6 % (об'єднання вищої і середньої освіти в один показник було зроблено не випадково для того, щоб збільшити цю цифру, бо людей з вищою освітою була реально мізерна кількість). Відомча міліція давала ще нижчі показники: спеціальну підготовку мали тільки 0,3 % осіб, військову – 0 %, вищу і середню – 3,5 % [8, с. 72]. Це були дуже низькі показники, які не могли не вплинути на рівень кваліфікації та результативність роботи цієї частини міліції.

Стаж роботи в міліції, який теж істотно впливав на результативність роботи, був явно незадовільним. Так, у державній міліції відсоток співробітників, які мали стаж до одного року, тобто були недовідченими новачками, становив 45 %, а у відомчій міліції був ще гіршим – 68,8 %¹.

Щодо складу співробітників за віком, то тут ситуація була задовільною. У державній міліції вік співробітників між 21 та 40 роками становив 76,5 %, а у відомчій – 63 %². Як бачимо, і тут відомча міліція мала гірші показники, хоча в цьому разі їх теж можна вважати задовільними.

Для того щоб забезпечити органи внутрішніх справ від «засміченості» випадковими людьми, авантюристами і зрадниками, у 1944 р. була проведена їхня спецперевірка, яка повинна була з'ясувати минуле співробітників міліції, а особливо їхнє місцеперебування та поведінку в попередній період німецько-радянської війни, можливу співпрацю з окупаційною владою. Більшість співробітників НКВС УРСР успішно пройшли таку перевірку. За її результатами з НКВС було звільнено 1590 осіб, зокрема тих, яких визнали «ворожими елементами» (303 особи). Знайшли й осіб із кримінальним минулим, яких виявилось 38.

Майже весь цей контингент був із рядового складу пожежної охорони та міліції, з числа осіб, які проживали на окупованій території, причому це були переважно люди, прийняті в 1943 р. та виявлені повторною додатковою перевіркою³.

¹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1368. Арк. 37.

² ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1368. Арк. 48.

³ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1368. Арк. 57.

1 липня 1944 р., тобто ще до звільнення Львова від окупації, було призначено 53 керівні працівники Львівського управління міліції, з них 10 начальників міських, 36 – районних відділів міліції. Управління міліції мало такі відділи: слідчий, карного розшуку, боротьби з розкраданням соціалістичної власності, оперативний, ДАІ, пожежної охорони і секретаріат. Міліція області налічувала 357 дільничних уповноважених. 27 липня 1944 р. Львів було звільнено від нацистів. Міліція одразу ж почала виконувати свої основні функції: забезпечувала порядок і безпеку в місті, охороняла важливі об'єкти, цілодобово патрулювала на вулицях міста і за його межами, регулювала вуличний рух, запобігала мародерству й розкраданню державного майна. Уже 29 липня 1944 р. було проведено нараду двірників і комендантів з питань наведення громадського порядку, боротьби з хуліганством, дотримання паспортного режиму. Перед керівництвом міліції та кадровими апаратами на місцях постало питання до 1 січня 1945 р. укомплектувати штати міліції і склад бригад сприяння міліції.

Станом на 1 вересня 1944 р. штат міліції передбачав 4268 працівників. З 1 липня 1944 р. до 1 серпня 1945 р. на службу в міліцію, пожежну охорону Львівської області було прийнято 2306 осіб, з них більше тисячі – партизани, з міліцейського полку прибуло 162 командири і бійці та 975 місцевих жителів¹.

Гостра потреба в кадрах в цей період ускладнювалася ще й тим, що через брак людей допускалися значні відхилення від обов'язкових умов і правил комплектування органів міліції. На службу приймалися особи, які за віком, станом здоров'я, освітою й узагалі не відповідали вимогам до кадрового складу міліції. Через це мали місце численні службові проступки та злочини. Якісний некомплект призводив до значної плінності кадрів. У зв'язку із цим після проведення загальної спецперевірки певну увагу керівництво НКВС приділяло очищенню органів міліції від осіб неблагонадійних і морально нестійких, а також покращенню професійної підготовки.

Слід також зауважити, що за часів війни значно скоротився випуск середніми та вищими спеціальними навчальними закладами фахівців для міліції. В умовах війни в СРСР діяла вища школа НКВС СРСР та спеціальні середні школи в Омську, Саратові, Ташкенті, Новосибірську, Новочеркаську, Москві. Вища школа готувала керівний склад та експертів-криміналістів, середні навчальні заклади – оперативних працівників і дільничних уповноважених. З метою правильного

¹ Історія ГУМВС України у Львівській області // ВГО «Спілка ветеранів та працівників силових структур України «ЗВИТЯГА» : сайт. URL: <https://zvityaga.org/catalog/layer/istoriya-gumvs-ukrayini-u-lvivskij-oblasti> (дата звернення: 17.06.2023).

розподілу та залучення спеціалістів із вищою та середньою освітою НКВС СРСР відповідно до наказу № 002286 у 1942 р. провів облік спеціалістів з вищою освітою, а 15 вересня 1944 р. згідно з наказом № 221 – спеціалістів із середньою освітою¹. За згаданими документами всі органи НКВС були зобов'язані провести реєстрацію працівників із вищою та середньою освітою й отримані дані передати до відділу кадрів НКВС СРСР не пізніше жовтня 1944 р. Водночас вживалися заходи щодо відновлення підготовки кадрів міліції в Харкові як одному з центрів підготовки правоохоронців. Вже 20 листопада 1943 р. на короткочасних курсах при управліннях НКВС почалося навчання майбутніх начальників паспортних столів за 94-годинною навчальною програмою, організовувалося курсове навчання інших категорій працівників міліції [1, с. 112].

У грудні 1943 р. до Харкова на короткострокові курси з підготовки оперативного складу було направлено 200 працівників міліції з різних областей України [9, с. 292]. У 1943–1944 рр. відділом кадрів НКВС УРСР у Харкові були відновлені постійно діючі курси оперативного складу. Упродовж 1944 р. через курсові заняття було підготовлено 823 особи за 300-годинною програмою командирського навчання начальницького і оперативного складу [1, с. 112]. Найбільшим недоліком був брак навчальних посібників, особливо зі спецдисциплін. Тому ці курси, зрозуміло, глибоких знань не давали. Було визначено, що навчання відбувалося в умовах школи не менше шести місяців². За наказом УНКВС у вересні 1944 р. Центральний всеукраїнський навчально-методичний центр викликав 45 слухачів на 30-денні курси керівного складу відділів і відділень служби та бойової підготовки. По три особи направили Ворошиловградська, Дніпропетровська, Одеська й Запорізька області, по чотири – Сталінська та Київська, по п'ять – Харківська, а інші області УРСР лише по одній чи дві особи³.

З метою підвищення професійного рівня працівників міліції та відповідно до наказу НКВС СРСР від 1 грудня 1944 р. № 0283 на всій території УРСР було організовано спеціальне навчання особового складу [5, с. 112–113]. Начальницький та оперативний склад районних відділів міліції проходив підготовку на семінарах, що були організовані в управліннях міліції з використанням досвіду навчання та за методичними рекомендаціями харківських курсів міліції. Важливе значення надавалося підготовці дільничних уповноважених, які навчалися за 100-годинною програмою на місцях.

¹ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 151. Арк. 33.

² ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 337. Арк. 27–28.

³ ЦДАВО України. Ф. 4620. Оп. 3. Спр. 104.

Значну роль у зміцненні дисципліни особового складу відіграв наказ НКВС СРСР від 9 лютого 1943 р. № 104, яким у РСМ і військах НКВС було введено звання та погони¹.

Істотне значення для закріплення кадрів у міліції мало поширення на начальницький склад міліції Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про нагородження орденами й медалями СРСР генералів, офіцерів, сержантського складу надстрокової служби за вислугою років у Червоній Армії» від 4 червня 1944 р. Відповідно до Указу ці категорії офіцерського й начальницького складу нагороджувалися медаллю «За бойові заслуги» за 10 років служби, орденом Червоної Зірки – за 15 років служби, орденом Червоного Прапора – за 20 років служби й орденом Леніна – за 25 років служби. За 30 років служби співробітники нагороджувалися другим орденом Червоного Прапора².

Висновки

Отже, кадрова проблема в міліції в роки війни була надзвичайно гострою. Мобілізація міліціонерів до армії, їхня загибель у боях, евакуація на схід значно погіршили кадровий потенціал міліції. У визволених від фашистів районах України оперативні групи НКВС одразу ж почали формування кадрів для міліції. Їхній професійний рівень зазвичай був низьким. Пенсіонери, жінки, демобілізовані та партизани, прийняті на службу, не мали професійної підготовки та досвіду роботи. Долаючи труднощі, цей склад міліції засвоював основи міліцейської служби просто під час роботи, поєднуючи службу з навчанням. Крім того, працівники міліції отримували необхідні знання на різних семінарах і курсах підвищення кваліфікації. Результатом стало забезпечення в цілому громадського порядку на визволених територіях України.

Список бібліографічних посилань: 1. Лабоженко Д. Б. Міліція радянської України в період війни 1941–1945 років: історико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2016. 201 с. 2. Лесь І. О. Становлення та розвиток дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР–УРСР (1919–1991 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2016. 218 с. 3. Саблук С. А. Кримінально-правовий контроль за злочинністю в Україні у 1922–1960 рр. : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2017. 476 с. 4. Пристайко О. В. НКВС-МВС УРСР (1934–

¹ О званиях начальствующего состава органов НКВД и милиции : указ Президиума Верховного Совета СССР от 09.02.1943 // Приказы народного комиссара обороны СССР. 1943–1945 гг. М. : Терра, 1997. Т. 13 (2–3). С. 75–76.

² О награждении орденами и медалями СССР генералов, офицеров, сержантского состава сверхсрочной службы по выслуге лет в Красной Армии : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 09.02.1943 // Приказы народного комиссара обороны СССР. 1943–1945 гг. М. : Терра, 1997. Т. 13 (2–3). С. 320.

1954 рр.): структурна побудова та функції (історико-правове дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2021. 272 с. **5.** Бандурка О. М. Від генеральних секретарів до міністрів внутрішніх справ. Харків : Майдан, 2022. 544 с. **6.** Керівники Харківської міліції/поліції (1918–2021 рр.): історико-правове дослідження / за заг. ред. В. А. Греченка. Харків : Майдан, 2021. 402 с. **7.** Сокурєнко В. В., Бандурка О. М., Греченко В. А. Підготовка охоронців правопорядку в Харкові: 100 років історії (1917–2017 рр.): до 100-річчя подій Української революції. Харків : Золота миля, 2017. 496 с. **8.** Греченко В. А. Кадрове забезпечення органів охорони правопорядку (деякі історичні аспекти) // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 берез. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Харків, 2022. С. 71–72. **9.** Михайленко П., Довбня В. Організація та діяльність міліції України у роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) // Міністерство внутрішніх справ України : офіц. сайт. 2015. URL: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/47372> (дата звернення: 17.06.2023).

Надійшла до редколегії 19.06.2023

Прийнята до опублікування 20.07.2023

Grechenko V. A. The staffing problem in the police during 1943–1944 and ways to resolve it

The state of police staffing during 1943–1944 is revealed, its peculiarities related to the course of the German-Soviet war are identified. The staffing problem in the police during the war was extremely acute. The mobilisation of police officers to the army, their deaths in combat, and evacuation to the east significantly worsened the staffing potential of this law enforcement body. The situation with recruitment in 1943–1944 changed somewhat compared to the first stage of the war. This process became more manageable and lost the main elements of chaos and situationalism that were characteristic of the initial period of the war. In the regions of Ukraine liberated from the Nazis, NKVD operational groups immediately began recruiting police officers. There were several sources of this formation: pensioners, women, demobilised soldiers and partisans, as well as officers seconded from other regions of the USSR. The educational level of newly recruited police officers was very low at the time. Thus, of those recruited to the state police, only 7.6 % had special training, 3.1 % had military education, and 10.6 % had a secondary education. A significant proportion of police officers had little work experience. For example, 45 % of the state police had less than 1 year of service, and almost 69 % of the departmental police had less than 1 year of service. By the end of 1944, the total percentage of police personnel reached 70.4%. The ethnic composition of the police was as follows: Ukrainians – 47.8%, Russians – 36.5 %, Jews – 15.4 %, and others – 0.3%. Due to the shortage of people, large deviations from the mandatory conditions and rules for staffing the police were allowed. People who did not meet the requirements for police personnel in terms of age, health, education and generally did not meet the requirements for police

personnel were recruited. This resulted in numerous official misconducts and crimes. The qualitative shortage of staff led to a significant turnover of personnel. To overcome the difficulties, this police staff learnt the basics of police service on the job, combining service with training. In addition, police officers received the necessary knowledge at various seminars and advanced training courses.

Key words: Ukraine, the German-Soviet war, 1943–1944, NKVD, police, recruitment.

